

Onopay boaten ta mga may taw ang napasos?

Agutaynen

Onopay boaten ta mga may taw ang napasos?

**Agutaynen Translation Advisory Committee
Publishers
1999**

Published
in cooperation with
the Institute of Philippine Language and
the Department of Education, Culture and Sports
Manila, Philippines

This book or any part thereof may be copied or adapted and reproduced for use by any entity of the Department of Education, Culture, and Sports without permission from the Summer Institute of Linguistics. If there are other organizations or agencies who would like to copy or adapt this book, we request that permission be obtained by writing to:

Summer Institute of Linguistics
P.O. Box 2270 CPO
1099 Manila

Additional copies of this publication are available from BODEP at the above address.

Agutaynen Health Book about Burns

81.17-1199-3C

67.120P-995028N

Printed in the Philippines

Republic of the Philippines
DEPARTMENT OF HEALTH
OFFICE OF THE SECRETARY

Foreword

The Indigenous People (IP) were referred to as cultural minorities but, at over 10 million now and growing, they certainly can no longer be considered minority in the Philippines society. Indeed, their number may have been a factor in the nomenclature change. The more compelling reason, however, must be the depth and richness of the cultures of these groups of people, cultures that can only be characterized as original and truly Filipino.

It is through the social and development interactions of Private Sector Organizations (PSO) with the IP and the documentation thereof that the rest of us Filipinos discover the breadth, height and variety of their heritage and roots.

Among these PSO stands the Summer Institute of Linguistics (SIL) in a league of its own. Through the Institute's committed efforts at documenting learning from its integratinn with the IP, it has on the one hand afforded "city and lowland folks" a substantial view of the rich human and cultural resources the IP can share toward the attainment of a healthy and developed community. On the other hand, the SIL monographs, functional literacy and health care manuals have provided the IP with resources to develop their innate capabilities for learning and for making decisions in life. At the same time, these publicatioos provide the rest of us with compelling informatian as to how we can facilitate the IP's access to opportunities for societal advancement in general and for health development in particular.

It is in the light of this manifold significance that we at the Department of Health continually affirm the importance of the Institute's research-based publications. We commend you for the sense of social responsibility that underlies this and inspires all of the Institute's endeavors. We look forward to seeing this book put to good use in enabling our countrymen to achieve good health, and in so doing, contribute to the task of building a nation.

Mabuhay tayong lahat!

ALBERTO G. ROMUALDEZ, JR., M.D.
Secretary of Health

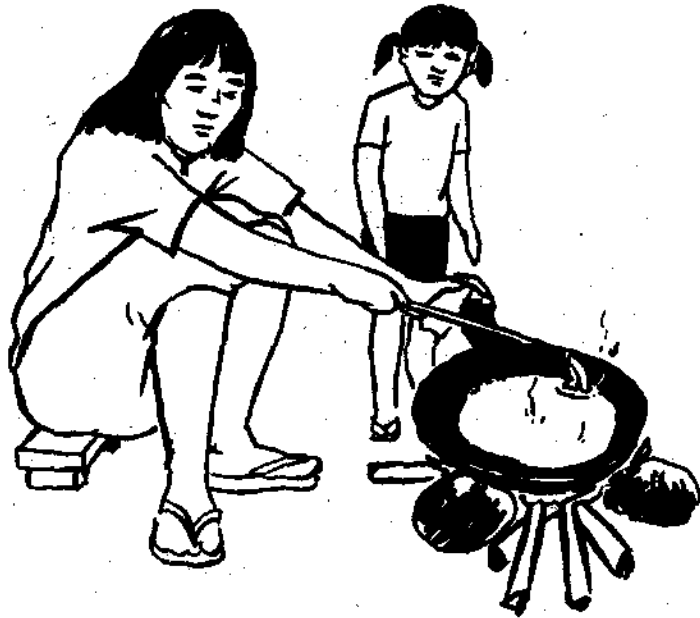
PREFACE

This booklet about burns was prepared in order to provide reading material with practical and useful content for readers of Agutaynen.

It begins with a story about a woman, the local Barangay Health Worker, whose daughter has been burned, and tells how she successfully is able to treat her daughter.

Questions on the content of the story and the information section which precedes them have been added to stimulate thinking and discussion. It is hoped that this booklet will be used in group mini-seminars and by individuals in the Agutaynen communities.

Instructional material on pages 5-16 was adapted from material prepared by Dr. Stephen Lynip of the Summer Institute of Linguistics and translated into Agutaynen by the authors. We are grateful to the many who helped work on this book, including Marilyn A. Caabay, Inday L. Edep, Gail Hendrickson, Missy Melvin, and Gloria G. Radam, RHM. Pictures on pages 1, 3, 5, 6, 12, and 15 by Joseph Z. Llavan.

Onopay boaten ta mga may taw ang napasos?

May tatang babay ang Barangay Health Worker (BHW) na ang aran na si Inday. Don tanandia gistar ong aboat ong Barangay Bangcal. Tanopa sia napagsiminar tanandia natetenged ong health. Animan yadi rang kinata-wanan na, asta mga onopay tamang pagborolongon ong tatang taw ang napasos.

Mandian, may tatang kaldaw si Inday don ong loa ang panalpo; piro mintras panalpo tanandia, paglangis ka. Ang ana nang si Deding siniradoan na lamang don ong teled tang balay nira. Malagat-lagat ta ge-ley golping miniwik si Deding. Ang iwik nang asi midio ta geldan. Ganing tang iwik ni Deding, "Aroy! Aroy! Nanay!" Animan pagabasi ni Inday dayon ang lagi tanandiang nanikad. Ang kalaom na kinabot da ta masit na si

Deding. Aroy! Asi pala ang aglangisen ni Inday ang agpakarong don ong langen ya ray ang pinakalintoad ni Deding. Oman nabo-bokan tang sinangoni na tang langis ang dorog kakinit. Sigoro tenged inita ni Deding tang nanay nang paggoal-goal, animan asing anda ra don si nanay na nagpatolad da ang naggoal-goal tang langis ong kandoagan. Ig tenged mola pa ka kaman si Deding, indi gatako ang asi pala pamaso tang kandoagan mga biotan ig ipakalintoad. Ang klasi tang langen nira tolong bilog ang bato ig don tanira paglangen ong kosina nira animan poiding kaboton ta mola. Ang kabala may ang paka ni Deding tang napasos animan dorog palang iniwik ig ini-yak na. Dorog ka-dik ig dorog kasit.

Animan ang bindoat ni Inday bilang BHW, dali-dali tanandiang nangomit ta wi oman sigi-sigi tang bo-bok na don ong parti tang sinangoni tang molang napasos. Maning ta na tang bindoat na agod indi ka mandalem ang mandalem tang paso, ig agod mabawasan tang sit ig para indi marok ta masiado. Tenged nalobot da tang wi ong baldi, dayon da lamang ingkelan na si Deding don ong bobon ig minedmed tang kabala may ang paka na ong tang banirang wi ong teled ta tang oras obin sobra pa. Maning ka ta si tang bindoat na agod indi mandalem tang napasos ig mago-ya tang sit na asta indi ka marok.

Pagamedmed ong nandia ong teled ta tang oras, nagpoas da ka si Deding tang aroroy ig iniwik tenged mao-yao-ya ra tang sit na ig indi ra ka geldan. Mandian tenged indi ra gi-yak tang mola, sinelekan da ni Inday tang mga pasos na. Na pala ang napasos ta mo-ya ang paka na. Mintras agtelekan ni Inday, don enged ong may paka ni Deding tang gimpisa rang pamansiarok ig ang olit na pamanisinggi. Piro ang kakay na indi naonopa. Ang kalima na nanisinggi ka lamang ig gata-wanan ni Inday nga sia indi maboay mago-ya kang lagi.

Dorong pasalamat ni Inday ang mao-yao-ya ka tang paso tang mola. Belag ka ta maning grabi ra engaged obin adalem tang napasong poiding makimay tang kalima na obin midio mapilay tang paka na. Ig pagpasalamat ka ang anda ray kaministiran ang ekelan pa ong ospital si Deding tenged alawid pa man tanira don ong ospital. Ig tata pa simpri magastos pa ta koarta.

Pagatapos, pinamem ta wi ni Inday si Deding ig pinatomar na ka ta aspirin para indi magsit ta osto. Oman maboay-boay ta ge-ley otro pinainem na si ta wi tenged gata-wanan ni Inday nga ang taw ang gapaso kaministiran painemen ta yading wi agod indi malo-tan ta wi tang sinangoni na. Oman pinalbog na ra don ong amek ang malimpio ig pinainaran ta T-shirt may panti lamang agod indi masagidan tang napasong. Mga gapoyat ang labi si Deding, agdamdaman na tang parting napasong ta daon tang ponsing lebed pa para indi mandepet tang igad ong lambong na obin ong amek. Na matabang ka para indi magasgas tang igad ig asta malamig-lamig ka.

Mandian, ganing si Inday ong ana na, "Ala, magkayam ita. Magkabito ta moskitiro agod magboato ta balay-balay mo. Oman yawa tarina ong teled ig pabetang ta na yay ang balay mo." Sindolan na ka ta mga kayaman na ig pinapagbasa na ta mga libro agod galipatan na tang masit.

Minyemyem si Deding tenged ong inaning tang nanay na. Maning ta na tang bindoat tang nanay na agod indi da-bon ta palangat tang igad na ig indi mabo-logan ta boling. Ong maning don, sia madaling mago-ya. Oman sindolan ni Inday ta kayaman na. Maboay-boay ta ge-ley napoyat da si Deding. Mintras agbantayan ni Inday, gademdeman na tang nainabo asta ang mga inita na ong domang taw ang nangapaso ka. Animan otro nagpasalamat si tenged mo-ya ngani gatakong lagi tanandia mga nopay mo-yang boaten ong taw ang gapaso.

Nantakon lamang may molang babay ang kamalay da Inday ang nasirok tang sinangoni na. Primiro ang lambong ang agtokon na yay ang gasirok. Tenged ong katarantan na ig ong sobrang eled na ang bindoat tang molang asi nagsinikad lamang. Mintras panikad tanandia ang apoy sigi-sigi ka tang diba-diba animan rinaros tang bong sinangoni na tang apoy. Nasirok tang bong sinangoni na. Indi naboy napatay ka enged tenged grabi tang pagkapaso na.

May tata pang nainabo, asing ge-ley pa si Inday ang manong na napaso ka. Na tenged ong indi matakong magandam. Mintras pagtayon ta gasolina panigarilio tanandia. Animan ang ongaw tang gasolina diminangep ong sigarilio oman siminilab. Na yay ang dailan tang pagkasirok na. Dorong mga pali na ig ang mga pali nang asi asta mandian indi ra nakomit kondi atan da lamang.

Tenged ong mga nainabong narin, doro rag kabael ang kasigaman ni Inday. Animan mandian pagisip tanandia ta mo-ya ig ganing ong sadili na, "Sigoro ang mo-yang boateno dapat magpaboato ta langen ang alawig agod indi ra makabot tang anao ig indi ra mapakalintoad na tang maski onopay agpakarongo ong langen."

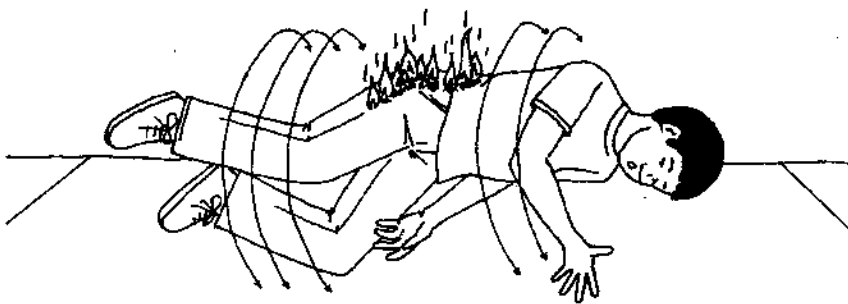
Narin tang primirong boaten mga may taw ang napas:

Mga tama tang pagborolongon ong napas ig mga boaten ang lagi, sia indi maboay mago-ya ig indi magsakripisio ta maboay. Animan mga may taw ang napas, indi ita magpataranta kondi magisip ita lamang mga onopay mo-yang boaten ta.

1. WI! WI! WI!

Ang pinaka-importanting dapat boaten ong taw ang napas lagi-lagi imedmed obin bo-bokan tang parti tang sinangoni nang napas ta wing malamig. Ang pagmedmed ong wi dapat boaten ang lagi agod indi ra mandalem pa tang paso, agod mabawasan tang sit na, ig agod indi marok ta masiado.

ipalbog ig pabolid-boliden agod mapatay tang apoy!

2. Mga ang taw gasirok tang boa na osia lambong, dapat indi manikad kondi ipalbog lamang ig pabolid-boliden agod mapatay tang apoy. Mga may wi dapat bo-bokan ang lagi ta wi tang sinangoni na agod mapatay tang apoy. Mga anda ngani wi, dapan obin bongoton tang sinangoni nang gasirok ong kolton agod mapatay tang apoy. (Mga may wing lagi atan ong binit poidi kang lebayen kang lagi tang kolton ba-lo idapa. Piro mga anday wi dapat igolpi mong laging idapa obin ibongot ong sinangoni. India mageled tenged sia ang kolton indi ka madali-daling masirok.)

Mga anda ra nganiy apoy, lagi-lagi dapat imedmed obin bo-bokan tang parti tang sinangoning nasirok ta wing

malamig. Boaten narin ong teled ta 15-30 ang minotos ig mas mo-ya mga pasobran pa ta pirapang minotos obin oras, mintras indi pa pagpoas tang a-dik na. Mga sobra ra ong 30 minotos ang nasirok obin napas, ang wing malamig poidi pang matabang ong sit na piro ong igad indi ra ono matabang.

Ang domaton ang boaten ta:

1. Patomaren ta aspirin obin paracetamol.

Ang pagtoromaren:

Aspirin (katolad Bayer Aspirin obin Cortal, 325 mg)

Mepet 1-2 tablitas, 4 bisis ong tang kaldaw

6-11 takon 1 tablitas, 4 bisis ong tang kaldaw

1-5 1/2 tablitas, 4 bisis ong tang kaldaw

Paracetamol (katolad ta Alaxan, Biogesic, 500 mg.)

Mepet 1-2 tablitas, 4 bisis ong tang kaldaw

6-11 takon 1/2 tablitas, 4 bisis ong tang kaldaw

1-5 1/4 tablitas, 4 bisis ong tang kaldaw

4 bolan asta { 1/8 tablitas, 4 bisis ong tang kaldaw

magpatakon (Temeken tang tablitas oman partien ong

8 parti tang tinemek. Ang kada tang

parting tinemek mga ipainem da samporan

ta wing ge-ley.)

2. Telekan tang sinangoni nang napas, agod mata-wanan mga onopay tamang boaten. Telekan tang mga paso na mga:

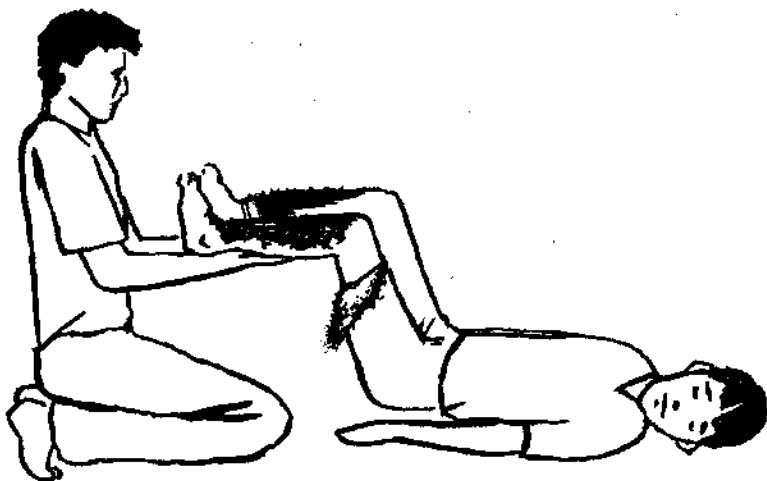
-monopag kabael tang napas,

-monopag kadalem tang napas, ig

-mga ong aripa enged ampir tang napas.

Mga mabael tang paso. Ang taw ang ge-ley lamang tang paso na, na madaling mago-ya. Piro ang taw ang mabael tang paso na, na madaling maggrabi. Ig na belag lamang tang tenged ong sit na ig ong a-dik na, kondi ang pasong mabael, ang igad pagwiwi. Animan mga maning don, ang taw ang mabael tang paso na poiding mapatay tenged ong impiksion obin tenged galo-tan ta wi tang sinangoni na, ig labi pa ka enged mga mola tang napaso.

Teta mga ang taw mabael tang paso na, magkatinir ta masit ang ganingen ong English 'shock' (mga ong Tagalog 'sindak'). Ang taw ang gashock golping bababak tang blood pressure na. Animan mga pa-dekan tanandia midio alenget dang malipeng ig ginangan pa man piro malalamig tang olit na. Ang dapat boaten ipalbog ang lagi tanandia ig kaministiran ang kakay na ipalawig kaysa ong kolo na agod ang dogo paning ong kolo na. (Telekan tang litrato.) Mga nalipeng ig naolikan da, dapat painemen ta wi, mga may juice obin Bolong ang Wi sia mas masinlo ka. (Telekan mi kay ong page 16 ong may monopa magboat ta Bolong ang Wi.)

Mga adalem tang paso. Na yay ang pinakagrabing paso. Maboay ang mago-ya. Telekan tang napasog agod mata-wanan mga monopag kadalem. May tolong klasi ta paso:

1. Belag ta adalem (ang ganingen ong English, "first degree burn"). Mga ang olit panisinggi lamang, na belag ta grabi.

2. Belag ta masiadong adalem (ang ganingen ong English, "second degree burn"). Mga ang olit panisinggi ig garok ka. Narin mga indi lamang maimpiksion, madaling mago-ya tenged belag ka ta grabi ka engaged.

3. Adalem ang pisan (ang ganingen ong English, "third degree burn"). Na yay ang pinakagrabing paso ig dilikado. Mga ang paso tenged ong apoy, na mga pa-dekan midio ra ta koring tenged lagem da. Ig ang pasong belag ta tenged ong apoy na indi paninlagem piro adalem ka engaged, ang olit gaopak ig ang karni tang sinangoni gitaen da. Mga galo-tan ta wi tang sinangoni nira ig gashock, sia poiding mapatay. Mga adalem tang napasog maliwag kang maibitaran tang impiksion. Animan na dorog kaboay ang mago-ya ig ang pali indi ra makornit. Poidi kang makimay tang kalima obin mapilay tang paka na.

Mga ong aripa ampir tang napasog. Mga ang napasog mampir ong emet, kalima, o bin kakay, kamimistiran ang ta-lingan ta mo-ya. Tenged mga indi masakaso ta mo-ya ig ang napasog mampir ong emet poiding maboray. Alimbawa lamang ang napasog mampir ong kalima ig indi nata-lingan, sia indi ra maonat ig indi ra ka makamay-kamay. Pario ka ong kakay maning ka ta sia tang mainabo.

Ang pagsaragodon ong taw ang napasos

Mga gata-wanan mo rang monopag kabael tang napasos, monopag kadalem tang pasos, ig mga ong aripa ampir tang napasos, kaministiran magisip ta mo-ya mga onopay mo-yang boaten si:

1. Onopa, ang taw ang napasos ekelan ong Health Center obin ong ospital obin indi? Dapat ekelan ang lagi tang taw ang napasos mga:

- Mga ang emet rimpong ta pasos maski belag ta adalem, dapat ekelan tanandia ong Health Center obin ong ospital.
- Mga ang napasos ang tandobaling brasos, obin tandobaling paka, obin tandobaling debdeb, obin tandobaling boko-boko tang sinangoni, dapat ekelan tanandia ong Health Center obin ong ospital.
- Mga ang napasong kalima obin kakay namansiarok, dapat ekelan tanandia ong Health Center obin ong ospital.
- Mga ang napasos ay adalem (naninlages), dapat ekelan tanandia ong Health Center obin ong ospital.

2. Ang taw ang mabael tang pasos na madaling mashock ig madaling malo-tan ta wi tang sinangoni na. Animan kaministiran painemen ta yading wi. Mga mepet kaministiran painemen ta dorosang basong wi kada oras. Maski mola pa, painemen ka ta yading wi, piro ang ipainem mimos ka ta ge-ley kaysa ong mepet.

Poidi kang painemen ta Bolong ang Wi. Telekan mi kay ong page 16 ong may monopos magboat ta Bolong ang Wi.

3. Mga maboling tang pasos dapat ogatan kaldaw-kaldaw ta wing malimpio (pinakalakala ang pinalamig) ig sabonos ta mo-ya. Poidi ka tang daon ta bayabas ang idagnat ong napasos piro kaministiran ang palamigen ka. Mga ang balot tang napasos, kaministiran kalbon tang boas ong palibot tang napasos.

4. Indi palsiken tang namansiarok! Tenged mga palsiken lomboa tang wi na ig madaling depetan ta boling asta madaling maimpiksion. Tapos madali kang malo-tan ta wi tang sinangoni.

5. Indi tampelan ta daon ig indi ka pidan ta mantika, colgate, kapi, lanaw, ki-yoy, kasin, tanek, obin maski onopa! Mga tampelan obin pidan ta maning ta na, ang mga bagay ang asia yay ang magpasimpeng, magpasinggi, magpaimpiksion, magpategat, asta magpa-dik ta mo-ya ong paso. Animan dapat paning amo ong Health Center tenged ang taga Health gatako tanira tang tamang pagborolongon ig toldokan amo mga monopa tang tamang paggaramiten mi, katolad ta mga antibiotic may antibiotic ointment.

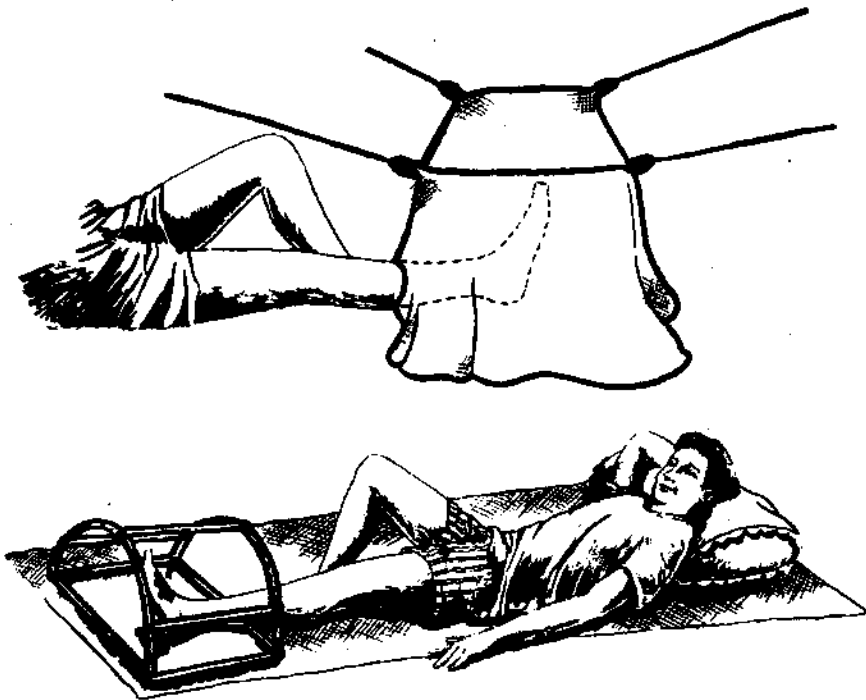
6. Agod indi mabolingang ig indi da-bon tang palangat, kaministiran ang dapan ta abel ang malimpio ig manipit belag tang madamel. Dapan obin bongoton piro logakan, indi elten tang pame-ket. Pa-letan kaldaw-kaldaw piro mga malbay si mismo ong kaldaw ang asi dapat pa-letan sing oman. Basta kaldaw-kaldaw pa-letan obin kada malbay pa-letan si, tenged mga ang abel lebay da don gistar tang kagaw. (Ang abel ang agbobongot ong sinangoni, kaministiran ang plantsaen agod talagang gasigorong malimpio.)

Pandam: Mga ngani ang agdadapa obin agbobongot ong napaso pandepet, dapat indi regesen ang be-ngen obin komiten. Ang boaten mo, bo-bokan kang lagi lamang ta wi obin emen ong wi asta mga maglemek da ig tatabid da tang abel mga komiten.

Ang masinlong boaten agod anda ray kaministiran pa enged ang bongoton obin dapan ta abel, dapat kabitan lamang ta

moskitiro tang taw ang napasos. Agboaten narin agod indi mabolingnan, indi maobrongnan ta palangat, ig agod ka mayayan tang pasos.

Ang kolton sia poidi kang boaten ang midio ta balay-balay, piro belag lamang tang tong dibabaw tang kopotan kondi asta ka ong mga silid na. (Telekan tang litrato.) Poidi ka tang bi-lak boaten ang balay-balay ang ge-ley. Oman kopotan ka ta kolton. Ig belag lamang tang tong dibabaw tang kopotan kondi asta ka tong silid na. (Telekan tang litrato.)

Belag lamang tang tong kakay na tang poiding gamitan ta maning ta na, poidi ka ong domang parti tang sinangoni na, katolad kabala, debdeb, boko-boko may paka.

Mintras agwiwiwi pa tang napasog ig indi pa pago-ya indi penayan ang boaten narin.

Simpri ang taw ang napasog dapat magandam ong mga bagay obin ong mga obrang maboboling mintras pagpao-yao-ya pa tang pasog.

Mga may impiksion tang pasog

Mga ang pasog namansiarok da obin namaninlagem da obin gaopak da, sia madali rang maimpiksion. Ong maning-don kaministiran dang sagodon ta mo-ya agod indi komasag. Mga pagnanak da kaministiran magpakinit kang lagi ta wing malimpio ig betangan ta kasin. Ong kada tang tasang wi betangan ta tang po-nit ang kasin. Oman palababaen. Mga malabab da ngani mangomit ta face towel oman ite-me don ong wi ig pegan. Tapos itampel don ong pasog. Alimbawa malamig da tang face towel otro ite-me sing oman ig i-tang don ong igad. Omanen ang omanen ong teled ta 15-30 minutos. Poiding boaten narin mga 3-4 bisis ong magapon, ig maning ang maning tang boaten mo mintras indi pa pago-ya. Na dorog ka-dik ig masit, piro magagoanta lamang agod madaling mago-ya.

Tenged teta mga gapasog may mga olit ang gapatay, animan dapat ipakomit ong taga Health Center.

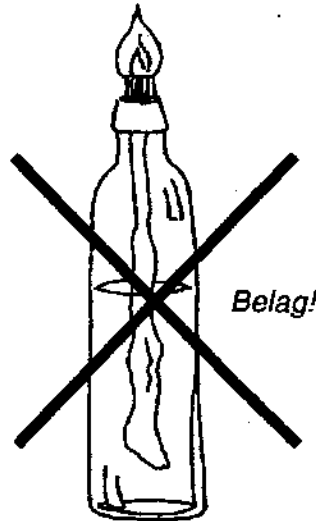
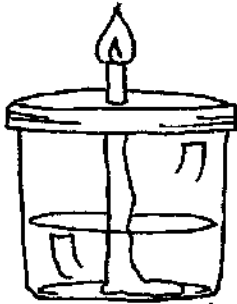
Mga ang taw ang napasog agkinten obin pagnanak da tang pasog na kaministiran ang patomaren ta antibiotic. Animan dapat paning ong Health Center agod marisitan tang tamang bolong.

Onopay mo-yang boaten agod indi mapaso?

Dapat magisip ita ta mo-ya. Monopa ipalawid ang may mainabo ang masirok obin may mapaso ong yaten?

- ✓ Katolad ang langen dapat belag ta dibabak kondi palawigen agod indi kaboton tang mola.
- ✓ Ang kingki dapat ipalawid ong molang ge-ley itaben makarangmang na. Dapat ang boaten ang kingking dibabak ang mabael tang sinangoni na agod indi madaling tomomba.

Maning ta na

- ✓ Mintras paglotok obin bobondo ong langen tang mga rototokan, dapat ang biliotan tang rototokan ipampir ong silid tang langen belag tong talongan agod indi madaling pakalintoaden tang mola. Ogalien ta na ang kaloag, dapat indi ipatem ong rototokan kondi komiten lamang.

- ✓ Ang mga posporo dapat italok ong beretangan ang alawig agod indi makabot ig indi makomit tang mola.
- ✓ Mga pagtayon ta gasolina obin crudo dapat palawid ong may apoy. Labi pa enged mga panigarilio. Dapat mga 20 mitros tang kalawid na tenged ang ongaw tang gasolina tatabid ong mageyep ig sia mga domangep da ong apoy somilab da.

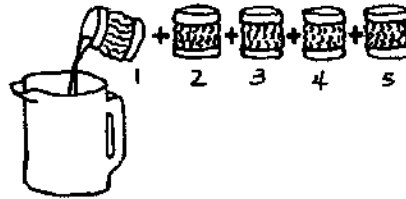

Bawal ang manigarilio mintras pagtayon ta gasolina!

Sigoro may doma kang maboboat agod ipalawid ka enged tang mga sirok obin ang mga paso. Animan dapat pirmi itang magpandam agod minos tang taw ang mapaso.

Monopa magboat ta wing bolong:

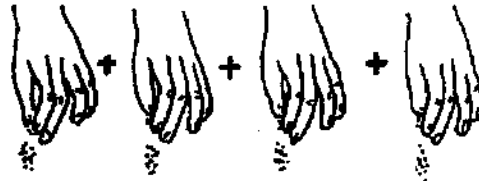
1. Gamiten tang pitsil ang limpio.
2. Mangomit ta limang basong wing inemen (wing pinakalala ang pinalamig) ig ibo-bokong pitsil. (Ang baso ta Nescafe tang gamiten, oman ang pagtaraketen dapat ipasasad ong may geret na.)

3. Betangan ta dorong kotsarang asokar tang wi (kolit obin masinggi).

4. Betangan ka ta epat ang po-nit ang kasin tang wi (ong pagpo-nit ta kasin, ang gamiten ay ang tolo nga toldokan lamang).

5. Kalo-kalon ta mo-ya asta indi matonaw. Oman samitan, ang lasa na midio mamit ang makasin-kasin, pario ka ong lok ta. Animan importanting samitan mo kang lagi tang lasa na mga tama.

Monopay gamit tang bolong ang wi:

1. Painemen ta wing bolong tang taw ang gapaso.
2. Sigi-sigi tang painem kaldaw may labi.

Mga Te-ma

1. Onopay dailan angay napasos si Deding?
2. Onopay primirong bindoat ni Inday ong pagbolong na tang mga pasos ni Deding?
3. Onopay pinainem ni Inday ong ni Deding? Angay?
4. Angay ang mola kinabitan ta moskitiro tang nanay na?
5. Onopay agplanoan ni Inday ang ipaboat na? Angay?